

Özcan EKİCİ¹, Fatih YILMAZ²

¹Dicle Üniversitesi, ozcan.ekici@dicle.edu.tr

²Dicle Üniversitesi, fatih.yilmaz@dicle.edu.tr

Geliş Tarihi/Received
11.11.2022

Kabul Tarihi/Accepted
20.12.2022

e-Yayım/e-Printed
31.12.2022

VİCDAN BİLİNCİNİN BİREYLER ARASINDA GÜVEN DUYGUSU OLUŞUMUNDAKİ ROLÜ¹

Öz

Bu araştırmanın amacı, öğretmen görüşlerine göre “vicdan bilincinin bireyler arasında güven duygusu oluşumundaki rolünü” belirleyebilmektir. Araştırmanın amacı doğrultusunda bu çalışma temel nitel araştırmaya uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmanın çalışma grubunu Diyarbakır il merkezinde yer alan ilkökuller ve ortaokullarda görev yapan toplam 35 Sınıf ve Sosyal Bilgiler öğretmeni oluşturmaktadır. Araştırmada verileri elde etmek amacıyla araştırmacılar tarafından uzman görüşlerine başvurularak geliştirilmiş olan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme sonunda elde edilen veriler, içerik analizi ile çözümlenmiştir. Araştırma sonucunda, bireylerdeki vicdan bilincinin bireyler arası hoşgörünün artması, ben kavramı yerine biz kavramı, dayanışma şuurunun oluşması, toplum içi güvenin artması, sosyal sorumluluk bilinci, sosyal adaletin artması, toplumsal sorunların çözümü ve şiddet olaylarında azalma olarak toplumu etkilediği ortaya çıkmıştır. Ayrıca bireylerin vicdan bilincine sahip olmalarıyla topluma pozitif etki etme, beslenme kaynağı olma, bireysel özenetim oluşma, toplumsal anlayışın gelişmesi ve doğru orantılı gelişme olarak güven duygusu oluşumuna katkı sağlayacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vicdan, Güven, Değer, Vicdan Bilinci.

THE ROLE OF CONSCIENCE CONSCIOUSNESS IN FORMING A SENSE OF TRUST BETWEEN INDIVIDUALS

Abstract

The aim of this research is to determine the "role of conscience consciousness in the formation of trust among individuals" according to teachers' opinions. In line with the purpose of the research, this study was carried out in accordance with the basic qualitative research. The study group of this research consists of 35 Classroom and Social Studies teachers working in primary and secondary schools in Diyarbakır city center. In order to obtain the data in the study, a semi-structured interview form developed by the researchers by consulting expert opinions was used. The data obtained at the end of the interview were analyzed by content analysis. As a result of the research, it has been revealed that the consciousness of conscience in individuals affects the society as tolerance between individuals, the concept of us instead of the concept of self, the formation of a sense of solidarity, the increase of trust in the society, the awareness of social responsibility, the increase of social justice, the solution of social problems and the decrease in violence. It has been concluded that they will contribute to the formation of a sense of trust as a positive effect on the society, being a source of nutrition, creating individual self-control, improving social understanding and developing in direct proportion.

Keywords: Conscience, Trust, Value, Conscience Consciousness.

¹ Bu çalışma, 16-19 Eylül 2020 tarihleri arasında Diyarbakır’da düzenlenen Uluslararası Pegem Eğitim Kongresi’nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

Ekici, Ö., & Yılmaz, F. (2022). *Vicdan bilincinin bireyler arasında güven duygusu oluşumundaki rolü*. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (42), 167-182.
<http://dx.doi.org/10.14582/DUZGEF.2022.198>

Ekici, Ö., & Yılmaz, F. (2022). *The role of conscience consciousness in forming a sense of trust between individuals*. *Dicle University Journal of Ziya Gokalp Education Faculty*, (42), 167-182.
<http://dx.doi.org/10.14582/DUZGEF.2022.198>

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

As a social being, the individual interacts with other individuals and lives with them. The coexistence of individuals is only possible if the members of the community primarily trust each other. The sense of trust not only keeps people together, but also ensures the continuation of the society. Having a sense of trust in society can be achieved by adopting certain values. One of these values is conscience.

According to some thinkers of conscience, while there is an innate sense of value; According to some thinkers, it has been evaluated as a value learned by the influence of society (Gül, 2008; Güler, 2010; Güngör, 1997; Kuçuradi, 2006; Rousseau, 2009; Vithoulkas & Muresanu, 2014). According to the Turkish Language Institution, conscience; It has been defined as “the power that pushes people to make a judgment about their own behavior and enables them to make a direct and spontaneous judgment on their own moral values” (TDK, 2011). With this definition, the individual can make decisions by establishing his own self-control in the interaction with other individuals in the society or in social problems in case of distinguishing good and bad or comprehending right and wrong.

Individuals in society may face different situations or different events may occur in interaction with other individuals. People may make negative decisions due to prejudice or difference of opinion in the face of these situations and events. If the decisions taken support a wrong attitude, it will damage the sense of trust among people. Individuals can find solutions to social problems with the decisions they make by taking their conscience into account, and they also show that they take other individuals in the society into account. For this reason, the main purpose of the research is to determine "the role of conscience consciousness in the formation of trust among individuals" according to teachers opinions.

Method

This study was carried out in accordance with basic qualitative research, which is an approach that tries to examine and understand social phenomena and events according to their environment. The main purpose of qualitative research is to perceive the social life as a holistic part by taking into account the individual and benefiting from his/her feelings; At the same time, it is to bring explanations to the changes that occur in the society and the events that occur.

The study group of the research consists of 35 Classroom and Social Studies teachers working in primary and secondary schools in Diyarbakır city center. It is thought that in the selection of these two teacher groups, more responsibility falls than the field teachers in gaining the value of conscience more than the other field teachers. In this direction, teachers' opinions were consulted without making a comparison of branches.

In order to obtain the data in the study, a semi-structured interview form developed by the researchers by consulting expert opinions was used. The data obtained at the end of the interview were analyzed by content analysis.

Discussion and Conclusion

When the results obtained are examined, it is seen that the participating teachers have different definitions regarding the concept of conscience. Participants defined conscience as being fair, moral attitude, sense of responsibility, compassion in the individual, self-concept, inner strength, self-control, different perspectives, and being able to distinguish between good and bad. Considering the definitions made, it is seen that conscience is seen as distinguishing

between good and bad, realizing right and wrong, and displaying ethical behaviors with a sense of responsibility (Güler, 2010; Güngör, 1997; Rousseau, 2009; Vithoukas & Muresanu 2014). This situation enables the individual to get rid of the inconsistencies in his moral attitudes with the decisions he has made thanks to his conscience, and at the same time, the individual behaves morally with his own self-control, without the need for any external control (Güngör, 1997). In addition, the fact that Demirkol and Kılıç (2017) concluded in their study that the concept of conscience can be defined under different themes due to people's internal perceptions and social conditions supports the obtaining of different results regarding the concept of conscience in this study.

Considering the results obtained regarding the state of having conscience consciousness, it was concluded that the conscience of the participants can be formed in the individual through educational programs in the media, social activities, in-school activities, peer group attitudes and being a role model within the family. When these results are examined, it is concluded that the consciousness of conscience in the individual develops with the achievements of his family, environment and social life.

When the results obtained regarding the effect of conscience consciousness on society are examined, it is seen that the consciousness of conscience in the individuals is tolerance among individuals, the concept of us instead of the concept of self, the formation of solidarity consciousness, the increase of trust in the society, the awareness of social responsibility, the increase of social justice, the solution of social problems and the reduction in violence. effect has been reached. The emergence of the concept of "we" instead of the concept of self with the consciousness of conscience enables people to socialize by moving away from their feelings of self-interest (Gül, 2008). At the same time, violence against women, children, the elderly, peers and the disabled, etc. occurring in the society will decrease with the consistency of the moral behavior of individuals (Güngör, 1997; Polat, 2016). In addition, it can be said that consciousness of conscience can prevent collective violence by keeping all individuals in the society away from individual violence (Polat, 2016).

Considering the results obtained regarding the effect of individuals having a conscience consciousness on the formation of a sense of trust in the society; It has been concluded that the participants' awareness of conscience will contribute to the formation of a sense of trust as a positive effect on the society, being a source of nutrition, individual self-control, development of social understanding and development in direct proportion. With the consciousness of conscience in the individual, an area is formed where we can live together with other individuals in social life and communicate with ourselves and other people (Gül, 2008).

GİRİŞ

Sosyal bir varlık olan insan, diğer insanlarla etkileşime girerek onlarla birlikte yaşamaktadır. Bireylerin bir arada yaşayabilmesi, topluluk içindeki fertlerin öncelikli olarak birbirine güvenmesi ile mümkündür. Güven duygusu insanları bir arada tuttuğu gibi, toplumun devamlılığını da sağlamaktadır. Toplum içinde bireylerin güven duygusuna sahip olması, kişilerin bazı değerleri benimsemesi ile sağlanabilir. Bu değerlerden biri de vicdandır.

Vicdan, bazı düşünürlere göre doğuştan sahip olunan bir değer kanısı iken bazı düşünürlere göre ise sonradan toplumun etkisiyle öğrenilmiş olan bir değer olarak yorumlanmıştır (Gül, 2008; Güler, 2010; Güngör, 1997; Kuçuradi, 2006; Rousseau, 2009; Vithoukask & Muresanu, 2014). Türk Dil Kurumuna göre ise vicdan, “kişiyi kendi davranışları hakkında bir yargıda bulunmaya iten, kişinin kendi ahlak değerleri üzerine dolaysız ve kendiliğinden yargılama yapmasını sağlayan güç” olarak tanımlanmıştır (TDK, 2011). Bu tanımlama ile birey, toplum içinde diğer bireylerle etkileşiminde ya da toplumsal sorunlarda iyi ve kötüyü ayırt etme ya da doğru ile yanlış kavrama durumunda kendi öz denetimini oluşturarak kararlar verebilir. Ketenci (2008) vicdanı, kişinin karşı karşıya kaldığı tek tek durumlarda ne yapması ya da ne yapmaması gerektiğini söyleyen ve bu açıdan da ahlaksal eylemin zorunlu hareket ettiricisi olarak genel kabul gören insansal-duygusal bir yaşantıyı imleyen bir olgu olarak görmektedir. İmamoğlu (2010) ise vicdanı, kişinin kendi ahlâk değerlerini dolaysız bir biçimde kendiliğinden yargılamasını sağlayan iç yeti ya da kişiyi bunu yapmaya yönelten iç duyu olarak ifade etmektedir. Vithoukask ve Muresanu’ya (2014) göre vicdan neyin doğru neyin yanlış olduğunu anlamakla beraber bu algının gücünü kontrol etmek, izlemek, değerlendirmek ve eylemlerini yürütmek olarak görülmektedir.

Zengin ve Arslan (2018) vicdanı, bireyin kendisini tanımaya başladığı andan itibaren ses tonunun hiç duyulmadığı fakat içsel olarak kişiye her zaman bir öğretmen veya rehber olarak yol gösteren bir konumda olduğunu belirtmiştir. Bundan ötürü vicdan, varlığının tam olarak tartışma konusu yapılmadığı lakin, ne’liğinin, insanoğlunda vücut bulma durumudur. Bireyin gelişim süreçlerinde ve yapmış sergilediği tüm tutum ve davranışlarda vicdanında etkisinin olduğu söylenebilir. Bu nedenle kişinin vermiş olduğu kararlar kendisini etkilediği gibi, aynı zamanda toplumun tümünü de etkilemektedir.

Güngör (1997) çocukta vicdanın oluşması için, öncelikli olarak çocuğun kendisini ayrı bir "ben" olarak görmesi gerektiğini belirtmektedir. Yani çocuğun, bireyler arasında "karşılıklı münasebet" esasının olduğunu anlaması gerektiğini söylemektedir. Bu nedenle vicdan, belirli bir olgunluk seviyesine geldikten sonra meydana gelir. Küçük yaşlarda vicdan durumu söz konusu değildir. Fakat birey küçük yaşlardan itibaren çevresinden öğrenmiş olduğu bilgi sonucu sahip olduğu hayatındaki deneyimlerle, kendisinde oluşacak olan vicdanın kuvveti ortaya çıkar. Bu yüzden vicdan bilinci herkeste aynı düzeyde değildir. Bireylerde vicdanın aynı düzeyde olmaması sebebiyle bazı bireyler toplum tarafından suç olarak kabul edilen bir davranış sergilediklerinde, vicdanları kendilerini ciddi anlamda rahatsız etmezken, tam tersi olarak bazı bireyler yapmış oldukları en küçük kabahatte ciddi anlamda kendilerinde suçluluk hissederek. Bu sebeple vicdanın kişideki teşekkülü ve etkisi, çocukluk çağında almış olduğu eğitime bağlıdır.

Vicdan ile ilgili daha önce yapılmış olan çalışmalara bakıldığında; vicdanın sosyolojik, psikolojik, felsefi ve dini boyutlarıyla ilgili (Erdem, 2021; İmamoğlu, 2010; Peonidis, 2008; Yıldız, 2018; Zengin & Arslan, 2018); vicdanın tanımı, içeriği ve nasıl algılandığıyla ilgili (Demirkol & Kılıç, 2017; Gül, 2008; Güler, 2010; McGuire, 1963; Vithoukask & Muresanu, 2014) farklı çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Yapılan araştırmalara bakıldığında vicdanın anlaşılabilmesi için ahlaki bir değer olarak açıklanmış ve aynı zamanda sosyolojik olarak

değerlendirilmeleri yapılmıştır. Toplum içinde fertler farklı durumlarla karşı karşıya kalabilir ya da diğer fertlerle etkileşimde farklı olaylar ortaya çıkabilir. Kişiler bu durum ve olaylar karşısında ön yargıyla ya da görüş farklılığından dolayı olumsuz kararlar verebilirler. Verilmiş olan kararların yanlış bir tutumu desteklemesi kişiler arasında güven duygusunu zedeleyecektir. Bireyler vicdanlarını dikkate alarak vermiş oldukları kararlar ile toplumsal sorunlara çözüm bulabilecekleri gibi, toplum içindeki diğer fertleri de dikkate aldıklarını göstermiş olurlar. Bu nedenle araştırmanın temel amacı öğretmen görüşlerine göre “vicdan bilincinin bireyler arasında güven duygusu oluşumundaki rolünü” belirleyebilmektir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevaplar aranmıştır:

- Sınıf ve Sosyal Bilgiler öğretmenlerine göre vicdan nedir?
- Sınıf ve Sosyal Bilgiler öğretmenlerine göre, bireyler vicdan bilincine nasıl sahip olabilirler?
- Sınıf ve Sosyal Bilgiler öğretmenlerine göre, bireylerin vicdan bilincine sahip olmaları toplumu nasıl etkilemektedir?
- Sınıf ve Sosyal Bilgiler öğretmenlerine göre, güven duygusu toplumsal yaşam için neden önemlidir?
- Sınıf ve Sosyal Bilgiler öğretmenlerine göre, toplum içinde güven duygusu oluşumunda bireylerin vicdan bilincine sahip olmasının etkisi nedir?

YÖNTEM

Bu çalışma araştırmanın amacı doğrultusunda, toplumsal olguları ve olayları içinde buldukları çevreye göre incelemeye ve anlamaya çalışan bir yaklaşım olan temel nitel araştırmaya uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırmanın temel amacı, bireyi dikkate alıp onun duygularından faydalanarak toplumsal hayatı bütüncül bir parça olarak algılamak, aynı zamanda toplumda meydana gelen değişimlere ve ortaya çıkan olaylara açıklamalar getirmektir. Bununla beraber nitel araştırmada sosyal olayların oluştuğu çevre dikkate alınarak açıklamalar getirilmektedir (Hancock, 1998; Neumann, 2014; Yıldırım, 1999).

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu Diyarbakır il merkezinde yer alan ilkokul ve ortaokullarda görev yapan toplam 35 Sınıf ve Sosyal Bilgiler öğretmeni oluşturmaktadır (18 Sosyal Bilgiler Öğretmeni, 17 Sınıf Öğretmeni). Araştırmanın çalışma grubunu, amaçlı ölçüt örnekleme yöntemi ile ilkokul ve ortaokullarda görev yapan öğretmenler oluşturmaktadır. Araştırmanın amacına ulaşması için farklı disiplinlerden faydalanan Sınıf ve Sosyal Bilgiler öğretmenleri katılımcı olarak belirlenmiştir. Bu iki öğretmen grubunun seçilmesinde vicdan değerinin kazandırılmasında diğer alan öğretmenlerine göre daha fazla sorumluluk düştüğü düşünülmektedir. Bu doğrultuda branş karşılaştırılması yapılmadan öğretmen görüşlerine başvurulmuştur. Bu araştırmada yer alan Sınıf ve Sosyal Bilgiler öğretmenlerine ait demografik özellikler aşağıda Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Çalışma Grubu Olan Sınıf ve Sosyal Bilgiler Öğretmenlerine İlişkin Demografik Özellikleri

Demografik Özellikler	Çalışma Grubu		
	n	%	
Cinsiyet	Kadın	20	57
	Erkek	15	43
Yaş	30 ve altı	2	6
	31-40 arası	25	71
	41 ve üstü	8	23
Mesleki Kıdem	1-5 yıl	1	3
	6-10 yıl	12	34
	11-15 yıl	15	43
	16 ve üstü	7	20
Eğitim Düzeyi	Lisans	33	94
	Lisansüstü	2	6

Tablo 1’de öğretmenlere ilişkin demografik özelliklere bakıldığında, katılımcıların cinsiyet bakımından %57’sini kadınların % 43’ünü ise erkeklerin oluşturduğu görülmektedir. Tablo 1’e göre katılımcıların yaşına bakıldığında; % 6’sı 30 yaş ve altı, % 71’i 31- 40 arası ve % 23’ü 41 ve üstü görülmektedir. Mesleki kıdem bakımından Tablo 1’e bakıldığında; katılımcı öğretmenlerin % 3’ü 1-5 yıl, % 34’ü 6-10 yıl, % 43’ü 11-15 yıl ve % 20’si 16 ve üstü olduğu görülmektedir. Katılımcıların eğitim düzeyine ilişkin Tablo 1’e bakıldığında, katılımcı öğretmenlerin %94’ü lisans ve % 6’sının lisansüstü olduğu görülmektedir.

Veri Toplama Aracı

Sınıf ve Sosyal bilgiler öğretmenlerinin vicdan bilincinin bireyler arasında güven duygusu oluşumundaki rolüne ilişkin görüşlerinin belirlenebilmesi için araştırmacılar tarafından geliştirilen ve uzman görüşüne başvurulduktan sonra 5 sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Öncelikli olarak araştırmanın kuramsal boyutu oluşturulmuştur. Daha sonra alan taraması sonucunda araştırmacılar tarafından hazırlanmış olan görüşme formunda yer alan soruların araştırmanın amacına uygun olup olmadığına ilişkin iki Sınıf ve iki Sosyal Bilgiler eğitimi alan uzmanın görüşlerine başvurulmuştur. Ayrıca araştırmacılar görüşmelerin analizini ayrı ayrı yapmışlardır. Araştırmacılar, yarı yapılandırılmış görüşme formunun geçerlilik ve güvenilirlik çalışmalarını uzman görüşlerine başvurarak sağlamışlardır. Uzman görüşlerine göre araştırmanın sorularına son şekli verilmiştir.

Veri Analizi

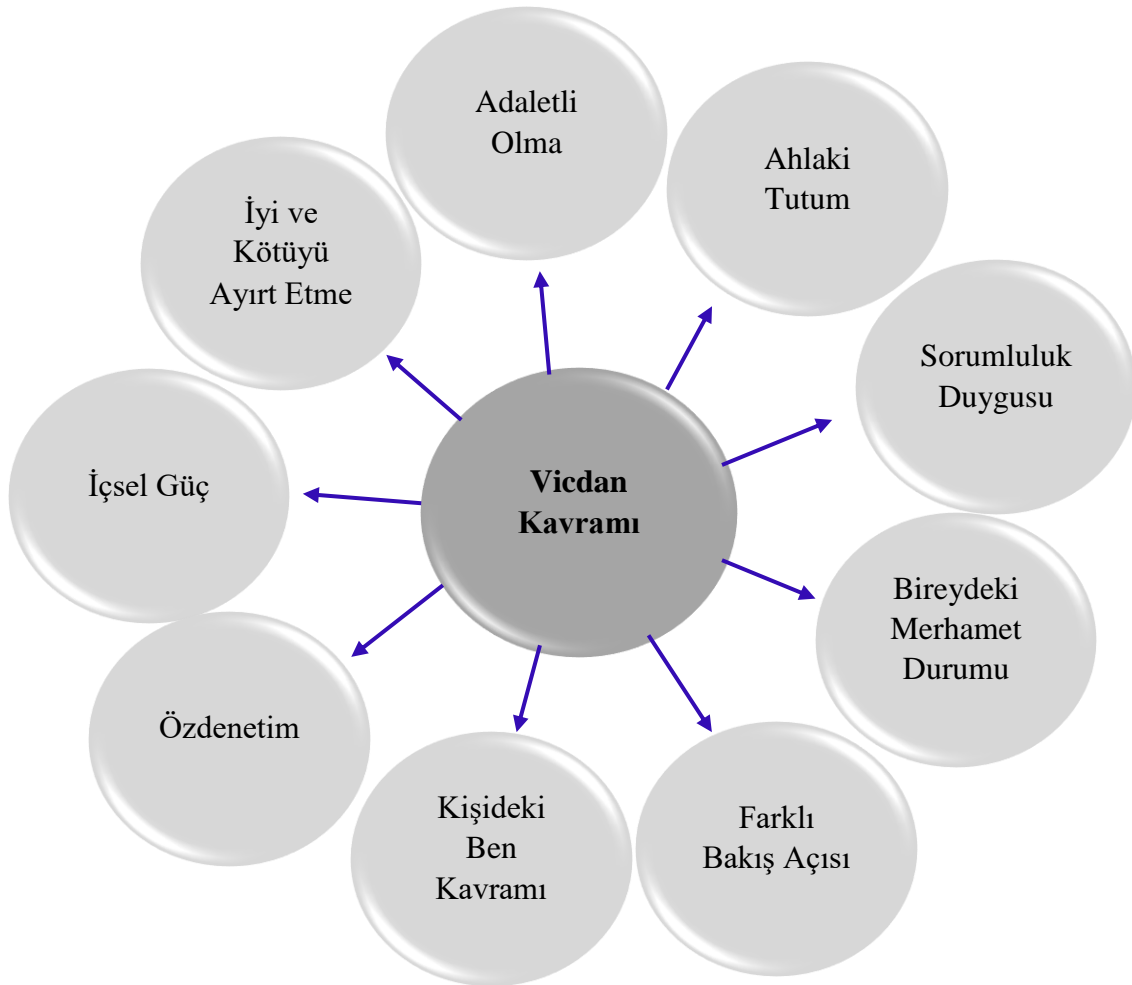
Araştırmada, Sınıf ve Sosyal bilgiler öğretmenlerinin vicdan bilincinin bireyler arasında güven duygusu oluşumundaki rolüne ilişkin görüşlerini ortaya çıkarabilmek için hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Öğretmen görüşleri sonrası elde edilen verilerin analiz edilebilmesi için içerik analizine başvurulmuştur. Öğretmenlerden elde edilen bazı ifadeler içerik analizinde yer verilmiştir. Analiz sürecinde elde edilmiş olan veriler, katılımcı öğretmenlerin belirtmiş olduğu görüşler incelenerek önce alt kodlara ulaşılmıştır. Alt kodlamalar yapılırken tüm görüşme formları (Sınıf Öğretmenleri için SÖ 1, SÖ 2 ve Sosyal Bilgiler Öğretmenleri için SBÖ 1, SBÖ 2, SBÖ 3...) numaralandırılmıştır. Katılımcıların vermiş olduğu cevaplarda birden fazla alt kodlamaya ulaşılabildiğinden her bir alt kod için katılımcı numarası verilmiştir. Alt temaların kodlanmasında öğretmen sayısından ziyade, verilen yanıtlar dikkate alınmış ve ona göre kodlanmıştır. Alt kodlamalardan sonra tümevarımcı bir analizle temalar oluşturulmuştur. Verilerin analiz sürecinde bütün alt kodlamalar aralıksız

bir biçimde gerçekleşmiştir. Temalar oluşturulduktan sonra 2 hafta beklenmiştir. Daha sonra katılımcı görüşlerinden elde edilen veriler tekrar kodlanmıştır. Böylelikle her 2 kodlama sonucunda farklı bir sonucun olup olmadığı kontrol edilmiştir. Yapılan bu karşılaştırmayla verilerin güvenilirliğinin sağlanmasına çalışılmıştır.

BULGULAR

Vicdan Kavramına İlişkin Öğretmen Görüşleri

Vicdan kavramına ilişkin görüşlerin belirlenmesi amacıyla katılımcı öğretmenlere “Sizce vicdan nedir?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcı öğretmenlerin bu soruya vermiş oldukları cevaplar sonucu elde edilen verilere Şekil 1’de yer verilmiştir.

Şekil 1. Vicdan Kavramına İlişkin Görüşler

Şekil 1’e bakıldığında katılımcı öğretmenlere yöneltilmiş olan “Sizce vicdan nedir?” sorusuna katılımcı öğretmenlerin birbirinden farklı cevaplar verdikleri görülmektedir. Çalışma grubu öğretmenleri bu soruya adaletli olma, ahlaki tutum, sorumluluk duygusu, bireydeki merhamet durumu, kişideki ben kavramı, içsel güç, özdenetim, farklı bakış açısı ile iyi ve kötüyü ayırt edebilme olarak görüş bildirdikleri görülmektedir.

Katılımcı öğretmenlerin “Sizce vicdan nedir?” şeklinde sorulmuş olan soruya ilişkin vermiş oldukları yanıtlardan bazılarını aşağıda yer verilmiştir:

“Vicdan kavramı aslında bireyin bir durumun doğruluğunu veya yanlışlığını kendi içinde değerlendirdiği bir özdenetim mekanizmasıdır” (SÖ 3)

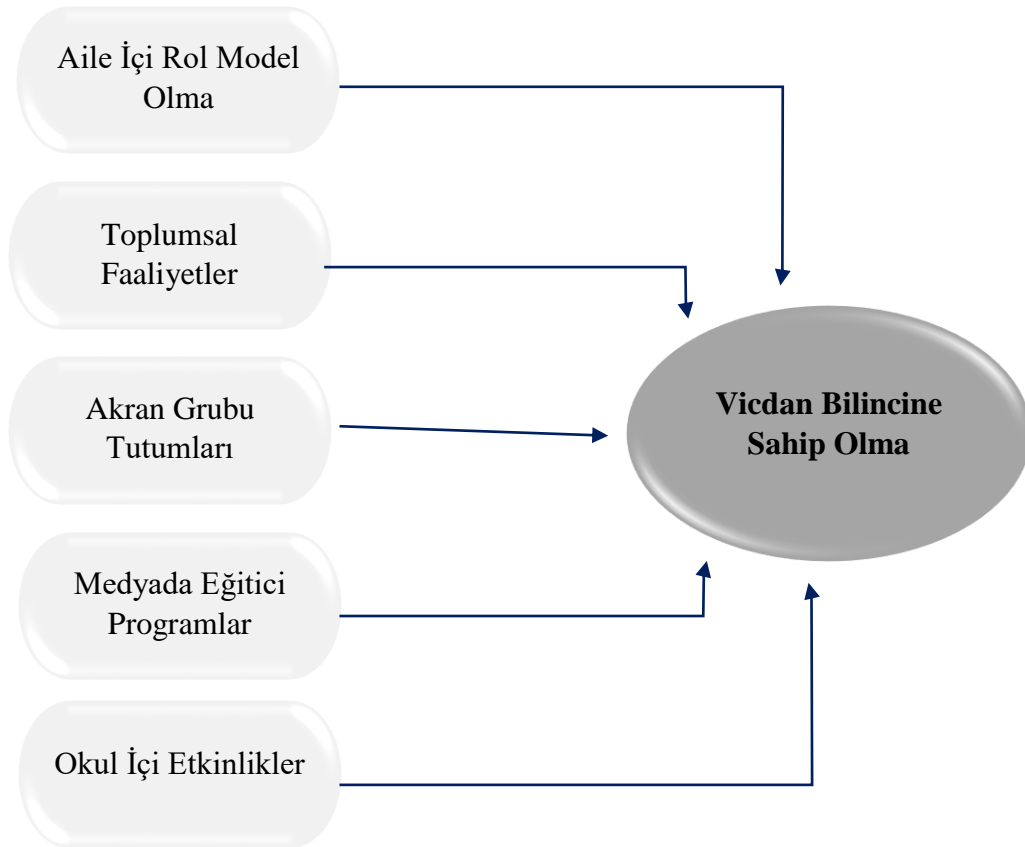
“Kişinin karşılaştığı bir olayda iyi ve kötüyü ayırt edebilme durumu vicdandır” (SBÖ 8)

“ Bizim insanlara karşı duyduğumuz merhamet duygusu aslında vicdanın ta kendisidir.” (SÖ 11)

Araştırmaya katılan Sınıf ve Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin vicdan kavramına ilişkin tek bir alt temada birleşmeyip; adaletli olma, bireydeki merhamet duygusu, kişideki ben kavramı, özdenetim, farklı bakış açısı ile iyi ve kötüyü ayırt edebilme gibi farklı alt temalarda vicdanı tanımlamaktadırlar.

Bireylerin Vicdan Bilincine Sahip Olmasına İlişkin Öğretmen Görüşleri

Bireylerin vicdan bilincine sahip olmasına ilişkin görüşlerin belirlenmesi amacıyla katılımcı öğretmenlere “Bireyler vicdan bilincine sizce nasıl sahip olabilirler? Açıklayınız.” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcı öğretmenlerin bu soruya vermiş oldukları cevaplar sonucu elde edilen verilere Şekil 2’de yer verilmiştir.

Şekil 2. Vicdan Bilincine Sahip Olmaya İlişkin Görüşler

Şekil 2.’ye bakıldığında katılımcı öğretmenlere yöneltilmiş olan “Bireyler vicdan bilincine sizce nasıl sahip olabilirler? Açıklayınız.” sorusuna katılımcı öğretmenlerin farklı cevaplar verdikleri görülmektedir. Çalışma grubu öğretmenleri bu soruya medyada eğitici programlar, toplumsal faaliyetler, okul içi etkinlikler akran grubu tutumları ve aile içi rol model olma olarak görüş bildirdikleri görülmektedir.

Katılımcı öğretmenlerin “Bireyler vicdan bilincine sizce nasıl sahip olabilirler? Açıklayınız.” şeklinde sorulmuş olan soruya ilişkin vermiş oldukları yanıtlardan bazılarını aşağıda yer verilmiştir:

“Kişi vicdanı ailede öğrenir. Anne ve babanın ev içindeki davranışları çocukları küçük yaştan itibaren etkiler. Ailenin vermiş olduğu kararları çocuklar da öğrenerek büyürler. Bu da ilerde çocukların vermiş olduğu kararlarda etkili olur.”(SBÖ 14)

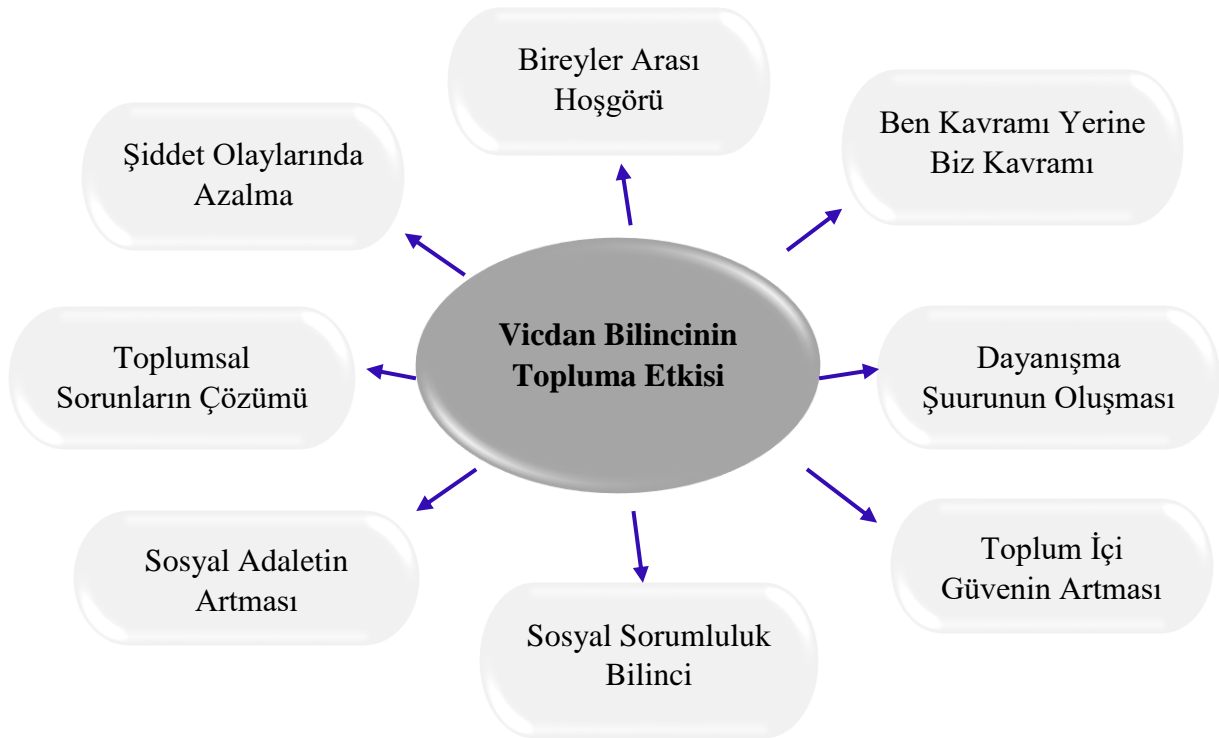
“Öğrenci hangi çevrede yetişirse yetişsin okulda alacağı iyi bir eğitimle değerleri tanır ve çevresindeki olaylara vicdanlı bir şekilde yaklaşır. Tabii ki vicdanlı bir öğrencinin yetişmesi okul ortamına, öğretmenine ve yapılan etkinliklere bağlıdır. Hepsi aslında birbiriyle ilişkilidir ve birbirinin tamamlayıcısıdır.”(SBÖ 2)

“Çocuklar vicdanı öncelikle kendi ailesinde görmeli ve daha sonra da okulda da bu durum pekiştirilmelidir.”(SÖ 4)

Çalışma grubunu oluşturan Sınıf ve Sosyal Bilgiler öğretmenleri; vicdan bilincinin medyada eğitici programlar, toplumsal faaliyetler, okul içi etkinlikler, akran grubu tutumları ve aile içi rol model olma yolları ile geliştirilebileceğine yönelik görüş bildirmişlerdir.

Bireylerin Vicdan Bilincine Sahip Olmalarının Topluma Etkisine İlişkin Öğretmen Görüşleri

Bireylerin vicdan bilincine sahip olmalarının topluma etkisine ilişkin görüşlerin belirlenmesi amacıyla katılımcı öğretmenlere “Sizce bireylerin vicdan bilincine sahip olmaları toplumu nasıl etkilemektedir?” sorusu sorulmuştur. Katılımcı öğretmenlerin bu soruya vermiş oldukları cevaplar sonucu elde edilen verilere Şekil 3’te yer verilmiştir.

Şekil 3. Vicdan Bilincinin Topluma Etkisine İlişkin Görüşler

Şekil 3'e bakıldığında katılımcı öğretmenlere yöneltilmiş olan "Sizce bireylerin vicdan bilincine sahip olmaları toplumu nasıl etkilemekte midir?" sorusuna katılımcı öğretmenlerin farklı cevaplar verdikleri görülmektedir. Çalışma grubu öğretmenlerinin bu soruya bireyler arası hoşgörü, ben kavramı yerine biz kavramı, dayanışma şuurunun oluşması, toplum içi güvenin artması, sosyal sorumluluk bilinci, sosyal adaletin artması, toplumsal sorunların çözümü ve şiddet olaylarında azalma olarak görüş bildirdikleri görülmektedir.

Katılımcı öğretmenlerin "Sizce bireylerin vicdan bilincine sahip olmaları toplumu nasıl etkilemektedir?" şeklinde sorulmuş olan soruya ilişkin vermiş oldukları yanıtlardan bazılarına aşağıda yer verilmiştir:

"İnsanların vicdan bilincine sahip olması ile toplumdaki diğer fertlerde birbirine güven duyar. Verilen kararlar iyiyi ve yanlış ayırt edeceği için bencilce kararlar yerine doğru kararlar verilecektir." (SBÖ 5)

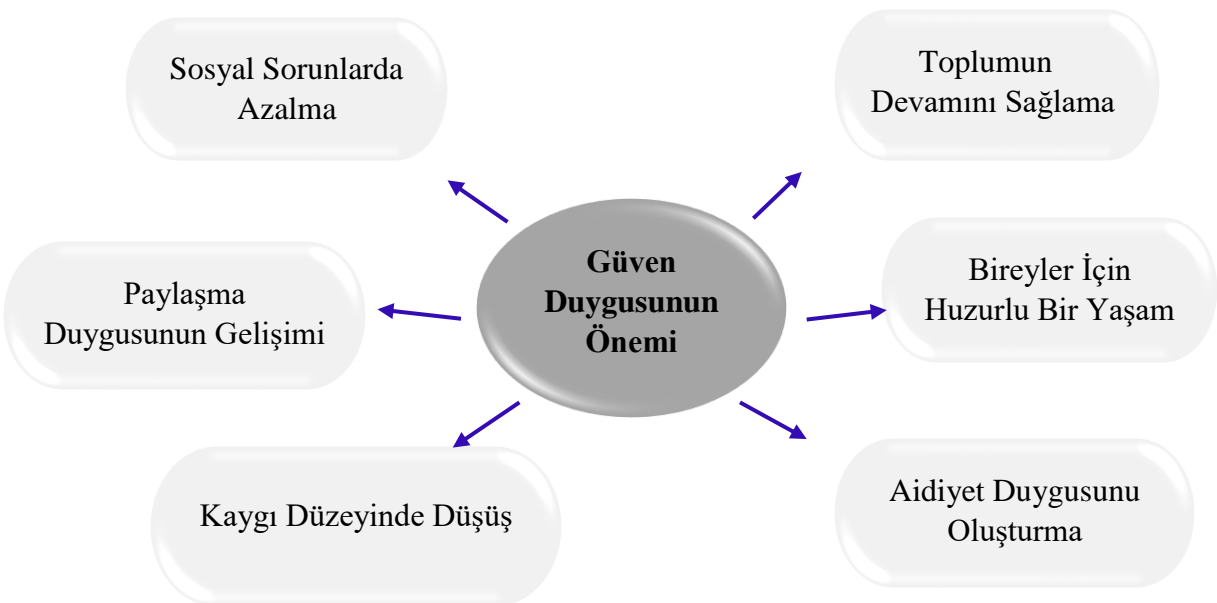
"Vicdanlı bireyler toplum için bir emniyet kemeri rolünü üstlenirler. Onlar sayesinde insanlar hayata ve kişilere daha umutlu ve güvenli bakarlar. Böylece şiddet de azalır." (SÖ 7)

"Her zaman için vicdanlı olma tüm toplumda bir dayanışma oluşturur, çevremizdeki sorunlar zamanla azalır" (SÖ 10)

Araştırmaya katılan Sınıf ve Sosyal Bilgiler öğretmenleri vicdan bilincinin topluma etkisine dair; bireyler arası hoşgörü, ben kavramı yerine biz kavramı, dayanışma şuurunun oluşması, toplum içi güvenin artması, sosyal sorumluluk bilinci, sosyal adaletin artması, toplumsal sorunların çözümü ve şiddet olaylarında azalma durumunun gerçekleşebilmesi için medyada eğitici programlar, toplumsal faaliyetler, okul içi etkinlikler, aile içi rol model olma ve akran grubu tutumlarına yönelik görüş bildirmişlerdir.

Güven Duygusunun Toplumsal Yaşam İçin Önemine İlişkin Öğretmen Görüşleri

Güven duygusunun toplumsal yaşam için önemine ilişkin görüşlerin belirlenmesi amacıyla katılımcı öğretmenlere "Güven duygusu toplumsal yaşam için sizce neden önemlidir?" sorusu sorulmuştur. Katılımcı öğretmenlerin bu soruya vermiş oldukları cevaplar sonucu elde edilen verilere Şekil 4'te yer verilmiştir.

Şekil 4. Güven Duygusunun Önemine İlişkin Görüşler

Şekil 4'e bakıldığında katılımcı öğretmenlere yöneltilmiş olan "Güven duygusu toplumsal yaşam için sizce neden önemlidir?" sorusuna katılımcı öğretmenlerin farklı cevaplar verdikleri görülmektedir. Çalışma grubu öğretmenleri bu soruya; sosyal sorunlarda azalma, paylaşma duygusunun gelişimi, kaygı düzeyinde düşüş, aidiyet duygusunu oluşturma, bireyler için huzurlu bir yaşam ve toplumun devamını sağlama olarak görüş bildirdikleri görülmektedir.

Katılımcı öğretmenlerin "Güven duygusu toplumsal yaşam için sizce neden önemlidir?" şeklinde sorulmuş olan soruya ilişkin vermiş oldukları yanıtlardan bazılarını aşağıda yer verilmiştir:

"Bir toplumun var olup devamını sağlayabilmesi için o toplumda bir güven ortamı olması gerekmektedir. Toplum fertlerinin birbirine güvenmemesi toplumun sonunu getirir." (SÖ 12)

"Güven duygusu kişilerin endişelerini ortadan kaldırarak, geleceğe umutla bakmalarını ve yaşamlarında kaygılarını azaltmalarına imkân sağlar." (SBÖ 1)

"İnsanların bir yerde yaşayabilmesi için kendilerini güven içinde hissetmeleri gerekir. Böylece insanlar buldukları yerleri benimser ve o yerlere karşı aidiyet duymaya başlarlar. Buldukları yeri sahiplenmiş bireyler sorumluluk alıp o yerleri korurlar." (SBÖ 6)

Çalışma grubunu oluşturan Sınıf ve Sosyal Bilgiler öğretmenleri güven duygusunun önemine ilişkin olarak sosyal sorunlarda azalma, paylaşma duygusunun gelişimi, kaygı düzeyinde düşüş, aidiyet duygusunun gelişimi, bireyler için huzurlu bir yaşam ve toplumun devamını sağlama ile olabileceğini yönelik görüş bildirmişlerdir.

Toplum İçinde Güven Duygusu Oluşumunda Bireylerin Vicdan Bilincine Sahip Olmasının Etkisine İlişkin Durum

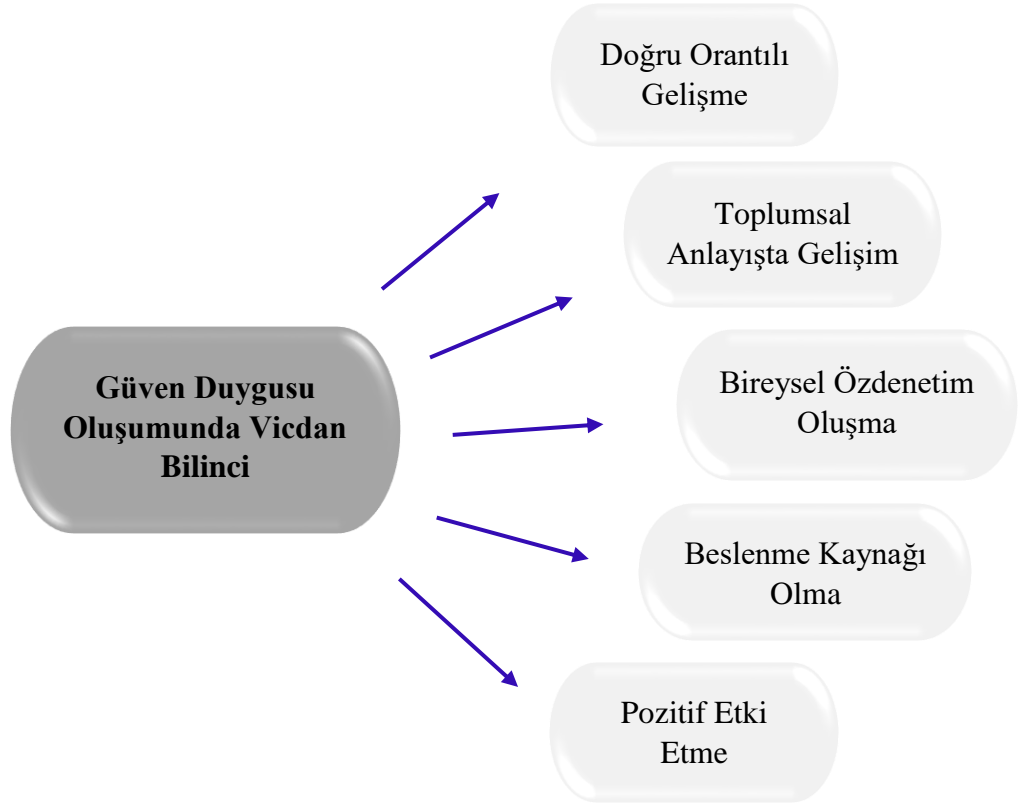
Toplum içinde güven duygusu oluşumunda bireylerin vicdan bilincine sahip olmasının etkisine ilişkin görüşlerin belirlenmesi amacıyla katılımcı öğretmenlere "Toplum içinde güven duygusu oluşumunda sizce bireylerin vicdan bilincine sahip olmasının etkisi nedir?" sorusu sorulmuştur. Katılımcı öğretmenlerin bu soruya vermiş oldukları cevaplar sonucu elde edilen verilere Şekil 5'te yer verilmiştir.

Şekil 5.'e bakıldığında katılımcı öğretmenlere yöneltilmiş olan "Toplum içinde güven duygusu oluşumunda sizce bireylerin vicdan bilincine sahip olmasının etkisi nedir?" sorusuna katılımcı öğretmenlerin farklı cevaplar verdikleri görülmektedir. Çalışma grubu öğretmenleri bu soruya doğru orantılı gelişme, toplumsal anlayışta gelişim, bireysel özdenetimin oluşması, beslenme kaynağı olma ve pozitif etki etme olarak görüş bildirdikleri görülmektedir.

Katılımcı öğretmenlerin "Toplum içinde güven duygusu oluşumunda sizce bireylerin vicdan bilincine sahip olmasının etkisi nedir?" şeklinde sorulmuş olan soruya ilişkin vermiş oldukları yanıtlardan bazılarını aşağıda yer verilmiştir:

"İnsanların vicdan bilincine sahip olmasıyla toplum içinde güven duygusu da artar. Vicdan bilinciyle yapılmış olan davranışlar toplumda doğru orantılı olarak güven duygusunu artırır." (SÖ 1)

"Vicdan bilincinin var olması bireylerde güven duygusunun oluşmasına katkı sağlayarak ben merkezilik yerine toplumsal anlayışın benimsenmesine olanak sağlar." (SBÖ 13)

Şekil 5. Güven Duygusu Oluşumunda Vicdan Bilincine İlişkin Görüşler

“Bir toplumda bulunan bütün vatandaşlarda vicdan anlayışının olması, aynı zamanda toplum içinde tüm vatandaşların bireysel özdenetime sahip olduğu bilinciyle güven ortamı ortaya çıkaracaktır.” (SÖ 9)

Araştırmaya katılan Sınıf ve Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin toplum içinde güven duygusu oluşumunda vicdan bilincine dair doğru orantılı gelişme, toplumsal anlayışın gelişmesi, bireysel özdenetimin oluşması, beslenme kaynağı olma ve pozitif etki etme ile güven duygusu olabileceğine yönelik görüş bildirmişlerdir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Vicdan kavramının tanımına ilişkin elde edilen sonuçlara bakıldığında, katılımcı öğretmenlerin vicdan kavramı ile ilgili olarak farklı tanımlamalarda buldukları görülmektedir. Katılımcılar vicdanı; adaletli olma, ahlaki tutum, sorumluluk duygusu, bireydeki merhamet durumu, kişideki ben kavramı, içsel güç, özdenetim, farklı bakış açısı ile iyi ve kötüyü ayırt edebilme olarak tanımlamışlardır. Yapılan tanımlara bakıldığında vicdanın bir durum karşında iyi ve kötünün ayırt edilerek doğru ve yanlışın farkına varılması ve sorumluluk duygusu içinde ahlaka uygun davranışlar sergilemek (Güler, 2010; Güngör, 1997; Rousseau, 2009; Vithoulkas & Muresanu, 2014) olarak görüldüğü ortaya çıkmaktadır. Bu durum, bireyin ahlaki tutumlarındaki tutarsızlıklardan vicdanı sayesinde vermiş olduğu kararlarla kurtulmasını ve aynı zamanda dışarıdan herhangi bir kontrol gerekmeden de bireyin kendi özdenetimiyle ahlaki davranmasını sağlar (Güngör, 1997). Ayrıca Demirkol ve Kılıç'ın (2017) yapmış oldukları çalışmada kişilerin içsel algılamaları ve toplumsal koşullardan dolayı vicdan kavramının farklı temalar altında

tanımlanabileceği sonucuna ulaşmışlar. Benzer biçimde yapılan bu araştırmada da vicdan kavramına ilişkin öğretmenlerin algıları farklı temalar olarak ortaya çıkmıştır.

Vicdan bilincine sahip olma durumuna ilişkin elde edilen sonuçlara bakıldığında, katılımcılara göre vicdan bilincinin medyada yer alan eğitici programlar, toplumsal faaliyetler, okul içi etkinlikler, akran grubu tutumları ve aile içi rol model olma ile bireyde oluşabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bu sonuçlara bakıldığında bireyde vicdan bilincinin aile, çevre ve toplumsal yaşamdaki kazanımlarla geliştiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Bireyin ilk eğitsel deneyim alanı olan ailede görülen şiddet, sevgi yerine ceza uygulamaları ve çocukla ilgilenmeme durumlarında aileler kötü rol model olacağından çocukların ahlaksal gelişimleri de etkilenecektir (Güngör, 1997; Özel & Zelyurt, 2016; Ponzetti, 2005; White, 2004). Bu nedenle aile içindeki olumlu davranış ve değerler çocuktaki vicdan bilincinin oluşmasına etki edecek ilk yaşamsal alandır. Daha sonraki süreçte okul hayatına başlayan bireyin burada alacağı eğitimle sahip olduğu bilgi pekişecek ve bilgi içselleştirilerek davranışa dönüşecektir (Özel & Zelyurt, 2016). Elde edilen diğer sonuçlara bakıldığında sosyal bir varlık olan bireyin vicdan bilincinin oluşmasında veya gelişmesinde sosyal çevresinin, medyanın ve toplumsal faaliyetlerin (Palabıyıklıoğlu, 1997; Solmaz, Tekin, Herzem & Demir, 2013; Şahin & Ekici, 2019) etkili olduğu söylenebilir. Bundan dolayı birey bir bütün olarak düşünülmesi, yanlış ve doğruyu ayırt edebilmesi ve buna yönelik kararlar alabilmesi için küçüklükten itibaren bireye doğru davranışların kazandırılması gerekmektedir. Aynı zamanda okul sürecinde ise kişiye vicdan bilinci eğitim yoluyla kavratılmalı ve kişinin sosyal yaşamında pozitif etkinlik ve örneklerle desteklenerek vicdan bilinci oluşturulmalıdır.

Vicdan bilincinin topluma etkisine ilişkin elde edilen sonuçlara bakıldığında, katılımcılara göre bireylerdeki vicdan bilincinin toplumu “bireyler arası hoşgörü, ben kavramı yerine biz kavramı, dayanışma şuurunun oluşması, toplum içi güvenin artması, sosyal sorumluluk bilinci, sosyal adaletin artması, toplumsal sorunların çözümü ve şiddet olaylarında azalma” açılarından etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Vicdan bilinciyle ben kavramı yerine biz kavramının ortaya çıkması, insanların kişisel çıkar duygularından uzaklaşarak toplumsallaşmasını sağlar (Gül, 2008). Aynı zamanda toplumda meydana gelen kadınlara, çocuklara, yaşlılara, engelliye yönelik ve akranlar arası olabilecek şiddet olayları fertlerin ahlaki davranışlarında gösterdiği tutarlılıkla azalabilir (Güngör, 1997; Polat, 2016). Bunun yanında vicdan bilincinin toplumdaki bütün fertleri bireysel şiddetten uzak tutarak kolektif şiddeti de engelleyebileceği söylenebilir (Polat, 2016). Bu durum toplum içinde şiddet olaylarının azalmasını ve bireyler arasında hoşgörünün artmasını sağlar

Güven duygusunun toplumsal yaşam açısından önemine ilişkin elde edilen sonuçlara bakıldığında, katılımcıların güven duygusunun toplumsal yaşamda sosyal sorunlarda azalma, paylaşma duygusunun gelişimi, kaygı düzeyinde düşüş, aidiyet duygusunu oluşturma, bireyler için huzurlu bir yaşam ve toplumun devamını sağlama açısından önemli olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Elde edilen sonuçlara bakıldığında bireyin kendi kimliğini oluşturabilmesi, ötekileştirmeden kurtulabilmesi ve toplumla bütünleşip toplumun bir parçası olabilmesi için öncelikle o topluma güvenmeli ve kendini toplumsal yapı içinde de güven içinde hissetmelidir (Göz, 2014; Sözer, 2019). Kişi güven duymadığı bir topluma aidiyet de duymaz. Aynı zamanda kişi huzurlu olmadığı için her zaman gergin ve kaygılı olabilir. Bu durumda bireyin toplum içinde paylaşımcı olması da beklenemez.

Toplum içinde güven duygusunun oluşumunda bireylerin vicdan bilincine sahip olmasının etkisine ilişkin elde edilen sonuçlara bakıldığında; katılımcıların bireylerin vicdan bilincine sahip olmalarıyla toplumda pozitif etki etme, beslenme kaynağı olma bireysel özdenetim oluşma, toplumsal anlayışın gelişmesi ve doğru orantılı gelişme olarak güven duygusu oluşumuna katkı sağlayacağı sonucuna ulaşılmıştır. Bireydeki vicdan bilinci ile toplumsal

yaşam içinde diğer fertlerle beraber yaşayabileceğimiz hem kendimizle hem de diğer insanlarla iletişim kurabileceğimiz bir alan oluşur (Gül, 2008). Böylelikle vicdan, insana ahlaki bir varlığa dönüşme yolunda yardımcı olurken, aynı zamanda insanların birbirine güven duymasını sağlar. Oluşan bu güven ortamıyla toplumsal yapının unsurları arasında bir ahenk ve uyum ortaya çıkar. Bu nedenle toplumsal yapının devamı açısından vicdan bilinci çok önem arz etmektedir. Bu yüzden vicdan bilincinin yeterli düzeyde olmadığı toplumlarda bireyler arasında duygusal yakınlık olamayacak ve bu fertler arasındaki duygusal bağın eksikliğinden ötürü toplum bilincinin oluşmasını da engelleyecektir(Gül, 2008; Sayın, 1993; Yazıcı, 2014).

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular değerlendirildiğinde; medyada vicdan bilincini oluşturabilecek eğitici programlara daha çok yer verilmesi gerektiği, eğitim kurumlarında vicdan bilinci oluşturabilecek uygulamalara ağırlık verilebileceği ve eğitimcilere yönelik seminerler verilmesinin daha faydalı olabileceği gibi önerilerde bulunabilir.

Araştırmanın Etik İzinleri

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Araştırmanın tüm aşamalarında iki yazar da eşit katkıda bulunmuştur.

Etik Kurul İzin Bilgileri

Etik değerlendirmeyi yapan kurul adı = Dicle Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu

Etik değerlendirme kararının tarihi= 27.08.2020

Etik değerlendirme belgesi sayı numarası= 81782

Çatışma Beyanı

Yazarların araştırma ile ilgili bir çatışma beyanı bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Demirkol, M., & Kılıç, D. (2017). Sınıf öğretmenlerinin vicdan algısı. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32, 853-864. doi: 10.14582/DUZGEF.1849
- Erdem, F. (2021). Vicdan ve vicdanın ahlâkî değeri üzerine bir inceleme. *Turkish Journal of Religious Studies*, 21(2), 777-802. doi: 10.33420/marife.989944
- Göz, K. (2014). Toplumsal değerler bağlamında yaşama hürriyeti. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 85-101. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/160579>
- Gül, F. (2008). Vicdanın neliği üzerine: Rousseau-Kant örneği. *Kayı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 11, 69-76. <https://core.ac.uk/download/pdf/288327804.pdf>
- Güler, İ. (2010) Vicdanın kendini kandırma halleri olarak vicdansızlık. *Eskiye Dergisi*. *Sonbahar*, (19),101-108. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/483104>
- Güngör, E. (1997). *Ahlak psikolojisi ve sosyal ahlak* (2. Baskı). İstanbul: Ötüken yay.

- Hancock, B. (1998). *Trent focus for research and development in primary health care: an introduction to qualitative research*. Trent Focus Group.
- İmamoğlu, A. (2010) Vicdan kavramının psiko-sosyal tahlili. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 5(1). 127-144. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/17812>
- Ketenci, T. (2008). Kant etiğinde duygululuğun eleştirisi. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(8). 35-55. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/803642>
- Kuçuradi, İ. (2006). *Etik*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yay.
- Mcguire, M. C. (1963). On conscience. *The Journal of Philosophy*, 60(10), 253-263. doi:10.2307/2023113
- Neuman, W. L. (2014). *Toplumsal araştırma yöntemleri nitel ve nicel yaklaşımlar*. S. Özge (Çev.). (7. Baskı). Ankara: Yayın odası.
- Özel, E., & Zelyurt, H. (2016). Anne baba eğitiminin aile çocuk ilişkilerine etkisi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 36, 9-34. doi: 10.21560/spcd.60151
- Palabıyıklıoğlu, R. (1997). Medya ve şiddet. *Kriz Dergisi*, 5, 123-126. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/596021>
- Peonidis, F. (2008). Appeals to conscience and argumentation in medical ethics. *Philosophical Inquiry*, 30(1), 213-221. doi:10.5840/phillinquiry2008301/230
- Polat, O.(2016). Şiddet. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22(1), 15-34. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/274326>
- Ponzetti, J. (2005). The Family as moral center an evolutionary hermeneutic of virtue infamily studies. *Journal of Research in Character Education*, 3(1), 61–70. <https://www.proquest.com/openview/8b909bbbcefb883878bbc4acc03391/1?cbl=27598&pq-origsite=gscholar&parentSessionId=czy6cp%2FKY9sXTyQi%2BhSdt17b8qahbMRuNRokqh8LnaU%3D>
- Rousseau, J.-J. (2009) *Emile*. Y. Avunç (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sayın, Ö. (1993). Toplumsal yaşam ve toplumsal yapı. *Sosyoloji Dergisi*, 4, 1-17. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/593129>
- Solmaz, B., Tekin, G., Herzem, Z., & Demir, M. (2013). İnternet ve sosyal medya kullanımı üzerine bir uygulama. *Selçuk İletişim*, 7(4), 23-32. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/177751>
- Sözer, M. A. (2019). Göç, Toplumsal uyum ve aidiyet. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(28), 418-431. doi: 10.35675/befdergi.643948
- Şahin, İ., F., & Ekici, Ö. (2019). Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin perspektifinde ortaokullarda vatandaşlık eğitiminde yaşanan sorunlar. *Journal of History School*, 39, 85-116. doi: 10.14225/Joh1524
- Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe sözlük* . 11. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Vithoukcas, G., & Muresanu, D. F. (2014). *Conscience and consciousness: a definition*. *Journal of Medicine and Life*, 7(1), 104-108. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3956087/>

- White, F. A., & Matawie, K. M. (2004). Parental morality and family processes as predictors of adolescent morality. *Journal of Child and Family Studies*, 13(2), 219-233. <https://link.springer.com/content/pdf/10.1023/B:JCFS.0000015709.81116.ce.pdf>
- Yazıcı, M. (2014). Değerler ve toplumsal yapıda sosyal değerlerin yeri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 209-223. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/157368>
- Yıldırım, A. (1999). Nitel araştırma yöntemlerinin temel özellikleri ve eğitim araştırmalarındaki yeri ve önemi. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 23, 7-17. <http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/5326>
- Yıldız, N. (2018). Vicdan, itaat ve otoritenin kısa bir tarihi. *Felsefe Arkivi*, 49, 1-12. doi: 10.26650/arcp2018-589758
- Zengin, M., & Arslan, E. İ., (2018). Dini, felsefi, psikolojik boyutlarıyla vicdan ve değerler eğitimindeki yeri. *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(10),323-345. doi: 10.18498/amauidf.379279